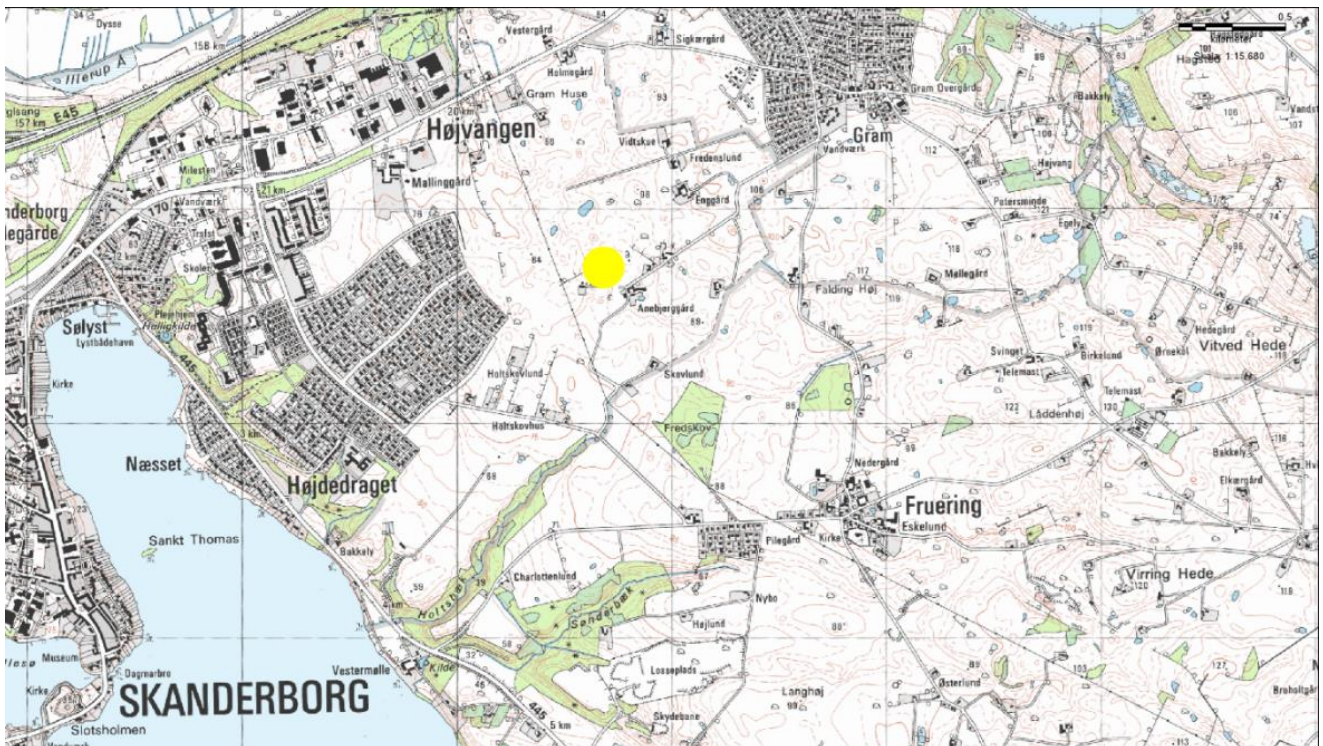

SBM1637 Anebjerg III del CASA

Kulturhistorisk rapport

Skanderup sogn, Hjelmslev herred, tidl. Skanderborg amt. Sted nr. 16.02.08. Sb.nr. 175. Kulturhistorisk rapport for den systematiske udgravning af gård og tofte fra renæssancen. Her blev fundet spor af syv bygninger med jordgravede stolper, fordelt på ét centralt, trelænget gårdsanlæg samt to gårde uden for toftegrænsen. Alle bygninger har været omhyggeligt nedrevet og materialerne ført bort. Spredte teglstensfragmenter vidner dog om bindingsværk med tegl i tavlene. Samtlige bygninger har været med jordgravede stolper, og hele komplekset er ¹⁴C-dateret til midt i 1600-tallet. Udført af arkæologerne Heidi Mikkelsen, Birgitte Bang-Madsen og Louise Søndergaard for Museum Skanderborg november-december 2018.

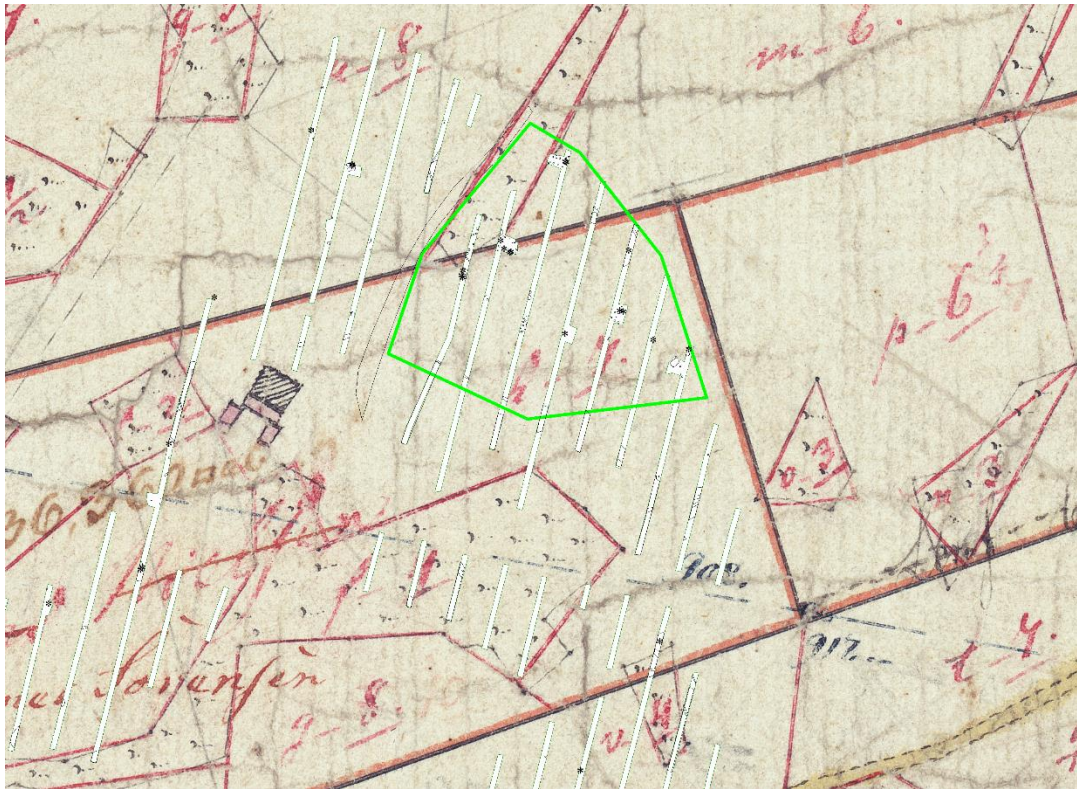
Den gule plet markerer udgravningens placering mellem Skanderborg og Stilling (Gram). (4-cm kort: Geodatastyrelsen)

Undersøgelsens forhistorie

I forlængelse af udstykningerne i den nordlige ende af Anebjerggårdsvej (SBM1599 Anebjerg II) ønsker Huscompagniet A/S og CASA at udstykke 8,5ha på matr. 14k, 14h og den østlige del af 12a.

Den systematiske undersøgelse er blevet til på baggrund af de spor, der blev påtruffet i forundersøgelsen, som blev foretaget i starten af oktober 2018. På en forholdsvis afgrænset lille højning blev der registreret bebyggelsesspor og en toftegrænse, der blev dateret i 15-1600tallet på baggrund af indsamlede genstande i form af stjertpote, jydepote og munkesten.

En granskning af Original1-kortet over ejerlavet Gram, Skanderborg Jorder, giver ikke megen forstand. Kortet over ejerlavet går tilbage til 1816, og da var arealet ubebygget. Videnskabernes selskabskort fra 1789 er heller ikke informationsvilligt. Grusvejen Anebjerggårdsvej har dog nærmest samme forløb i dag som på Original1-kortet, så den har formentlig også været forbindelsesvej mellem Gram og Frueringvej i 1600-tallet.

Original1-kort med søgegrøfter og feltgrænsen lagt ind over. Som det fremgår er der ingen bygninger under vores felt. Gården, som kan ses på denne rapport's forside ligger midt i kortets venstre side. I nederste højre hjørne løber Anebjerggårdsvej som en gul linjeføring.

Det er meget sjældent at man finder anlægsspor fra den sene middelalder/tidlige renæssance i åbent land. Her er der oven i købet tale om en bebyggelse, der ikke alene er naturligt afgrænset, på i hvert fald tre sider, men også afgrænset i form af en toftegrænse, hvoraf det hele befinder sig inden for udgravningens feltgrænse.

Administrative data

I marts 2018 henvender bygherres rådgiver sig til museet for at få en afklaring af arealet matr. 14k, 14h og 12a. Det er Svend Smedegaard fra Land og Plan A/S - Bonefeld og Bystrup A/S, der er bygherres rådgiver, og ham al kommunikation går via.

Forundersøgelsen udmunder i at to områder udpeges til systematisk udgravning. Nærværende areal befinder sig i den nordligøstlige del af matr. 12a. og udgør 7300m².

Det er Museum Skanderborg der er ansvarlig for forundersøgelsen, og det er her al originaldokumentation i form af opmålinger, fotos, fund og tegninger befinder sig.

Topografi, terræn og undergrund

Landskabet er småkuperet, og falder tillige en anelse fra Stilling mod Skanderborg, således at der på hele området dannes små terrasseringer på en sydvendt skråning. Overalt i prøvegravningens søgegrøfter blev der påtruffet små lavninger, der med tiden er blevet fyldt op via dyrkning, men også via udsmid gennem tiderne.

Nyholm, som er navnet på den gård, der ligger på matr. 22a midt i matr. 12a, ligger på en naturlig holm ude i et større lavningsområde. Vejen herud er tydeligvis bygget op, og det lader sig tydeligt se i de søgegrøfter, der blev udlagt op til vejen. Mørkt opfyldt i både ældre og yngre horisonter er ført til i metervis. På ældre kort ses en sø her.

Bebyggelsen i nærværende beretning lå centreret omkring et bakkedrag, der er naturligt afgrænset på alle sider af lavningsområder, der formentlig har været vandfyldte på dette tidspunkt. Langs vestsiden har der været et åløb, som i dag er drænlagt.

Situationsfoto fra muldafrømningen af feltet. Gårdene i baggrunden ligger på Anebjerggårdsvej.

Øvrige data

Udgravningen foregik over nogle udsædvanligt lune efterårs- og vinter-uger med opstart 5. november 2018 og afslutning op til juleferien. Hele feltet blev muldafrømmet i løbet af en uge, hvilket kunne lade sig gøre, da muldlaget var ret tyndt. Ligeledes var der mange tomme områder på feltet, hvor maskinen kunne læsse muld af undervejs. Maskinen var en 25tons gravemaskine på bånd med 2m bred skovl. Den blev leveret af Ole Sommer A/S og den blev dygtigt ført af Henning.

Udgravningsmetode

Al overjorden på det 7300m² store felt blev fjernet i samme omgang, så vi havde fuldt overblik over udgravningsfeltet. Alle anlæg, feltgrænsen og fund blev målt ind, og udvalgte anlæg blev snittet ved hjælp af gravemaskinen. Fremkom yderligere anlæg herved, blev også disse indmålt med GPS.

Her svinges detektoren af Brian Skibby. Til højre ses de få fund, der fremkom med detektor; mindre blygenstande i forskellig format, der blev interessante da vi også fandt rudeglas, for vinduerne har været blyndfattede.

Forud for forundersøgelsen blev arealet afsøgt med detektor af en håndfuld detektorførere over to dage. Under muldafrømningen blev både felt og afrømmede jordbunker atter afsøgt, og endelig blev hele udgravningsfeltet afsøgt

igen da arkæologerne var helt færdige. Taget den store omhyggelighed i betragtning blev der gjort meget få fund.

Da hovedparten af anlæggene var blevet snittet, blev feltet overfløjet med drone, fotograferet og georefereret fra oven. Dette blev gjort af kommunens GIS-afdeling af Ronni Fjordvald Søe.

Dronefoto af den vestlige del af feltet. De lodrette rækker af små huller, er husenes tagbærende stolpehuller, som her er blevet udgravet. Her ses fra vestre mod højre K5, K3 og helt i højre feltkant K1. (Foto: Ronni Fjordvald Søe).

På baggrund af Slots- og Kulturstyrelsens udformede strategi for undersøgelser af middelalderlige landbebyggelser blev der lagt stor vægt på at få indsamlet så meget dateringsmæssigt materiale som muligt. Der var desværre ikke anlæg med bevaret træ, men der blev udtaget 80 jordprøver, og heraf er tolv prøver 14-C dateret på Tandem Laboratoriet på Uppsala Universitet.

Undersøgelsens resultater – Bebyggelsen

Med denne udgravning opstod en sjælden mulighed for at betragte en gårdstofte i sin helhed. Der er udgravet ganske få renæssancegårde på landsplan, og endnu færre har kunnet udgraves som en hel tofte. Bebyggelsen er afgrænset af de topografiske forhold, der blev endnu tydeligere ved muldafrømningen, hvor nu opfyldte lavninger fremstod som mørke partier. Gården ligger tilsyneladende i én fase. Bebyggelsen bestod af en gård, der på tre sider omkranser en gårdsplads, der er åben mod øst.

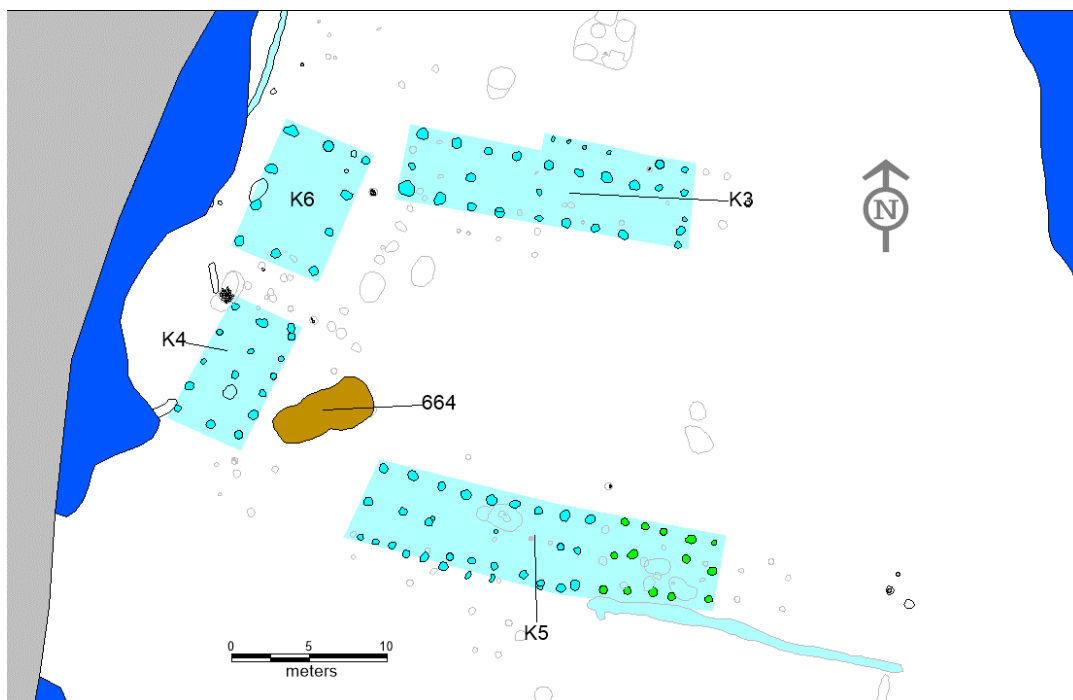
Oversigt over hele udgravningsfeltet. De blå områder er de lavninger, der omkransede bebyggelsen på alle sider.

Gården, som består af bygningerne K3, K4, K5 og K6 ligger centralt på toften, som på alle fire sider er helt- eller delvis afgrænset af en grøft. Den rektangulære tofte måler 74 x 56m, og har således indhegnet 3800m². Forfatteren bekendt er dette den største totalt-udgravede tofte fra renæssancen her til lands. Toftens placering og orientering har intet sammenfald med senere matrikuleringer, så kontinuitet i disse forhold har der ikke været.

Ligesom gårdspladsen synes toften også at have haft en åbning mod øst. Det kan også skyldes at terrænet her var allerhøjest og muldlaget tyndest, så den lavbundede grøft kan være delvis bortpløjet. En anden mulighed er, at gården skulle fremstå åben fra denne vinkel, som netop har været adgangsvejen til gården fra Anebjerggårdsvej. Stedvis har man ladet de naturlige lavninger udgøre toftens afgrænsning, og ellers har grøften med al sandsynlighed fremstået som en lav, gravet rende. Den egentlige markering har nærmere været det dige, der har været dannet af den opgravede jord.

Gården på toften

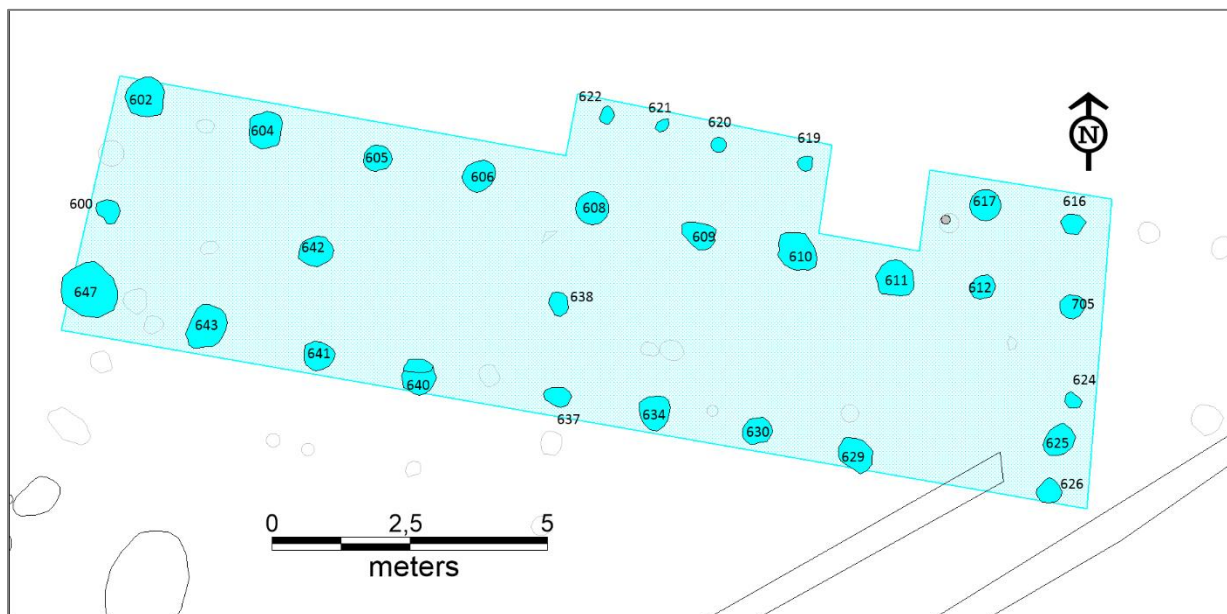
Tofteskellet fremhæver den største gård, der da også opfattes som bebyggelsens omdrejningspunkt. Samtlige bygninger på bakken har været med jordgravede stolper. Gården bestod af to lange (K3 og K5) og to mindre bygninger (K4 og K6), hvor de to mindre har udgjort den vestlige afgrænsning af gårdspladsen

Toftens centrale gård. Dronefotoet ovenfor er taget ind i den østlige åbning i gårdspladsen.

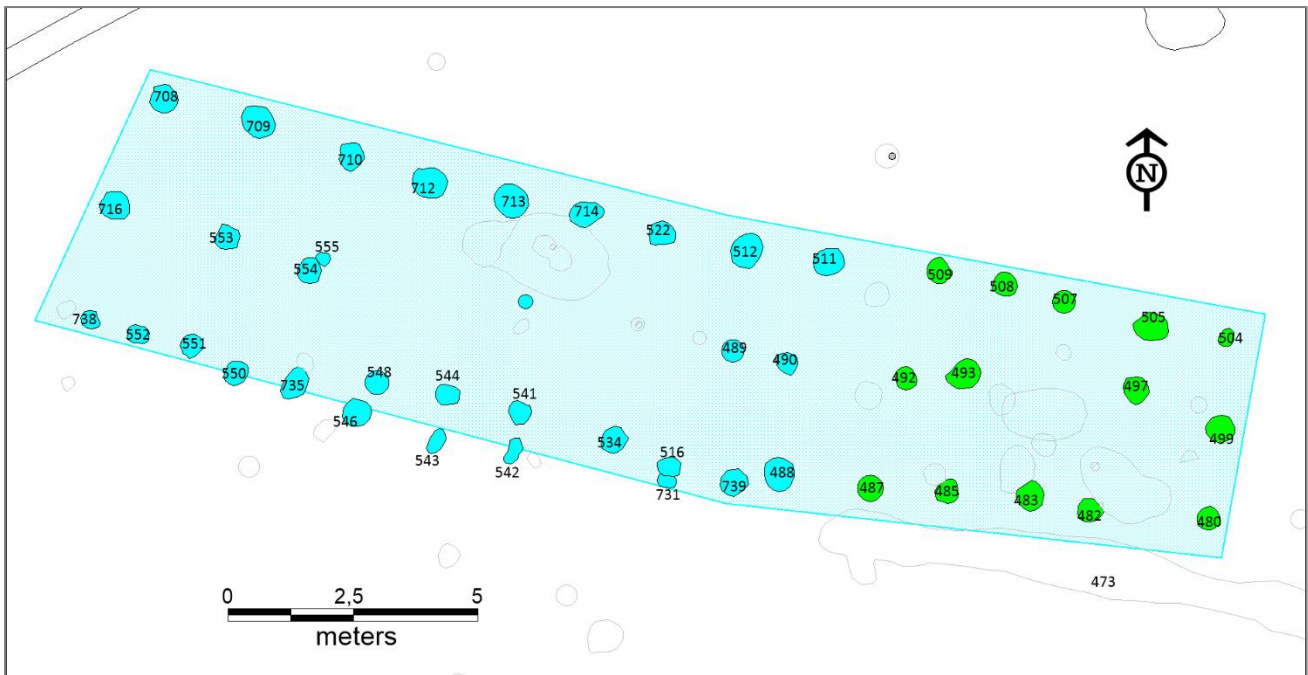
Den nordligste bygning er K3. Her er tale om en øst-vest orienteret konstruktion med rette vægge. Af de jordgravede stolper kan man se, at der har været ni fag i længden fordelt på 18m; bredden var 4,3m i to fag. Der har været en jævn fordeling af vægstolper i nord- og sydvæg, og disse har været sat parvis over for hinanden i en bindingsværkskonstruktion. Fagbredden er jævn omkring 2m.

K3: Gårdens hovedhus som den ser ud på en plantegning af de tagbærende stolpehuller. Stolpehullerne opdages som mørkere nedgravninger i den lyse undergrund, når overjorden er taget af med maskinen. Disse indmåles med en GPS i felten og konverteres til kortdata i et GIS-program. Disse planer udgør arkæologernes uundværlige arbejdsredskab.

Den anden lange bygning er K5 (se plan og rekonstruktion på næste side). Også her har vi at gøre med en bindingsværkskonstruktion. Den er tilsyneladende blevet forlænget i østlig retning på et tidspunkt efter opførelsen. Den oprindelige bygning har været 14,5m lang med otte fag. Bredden er ujævn omkring 5m med to fag. På et tidspunkt har man forlænget bygningen mod øst med yderligere fem fag. Vægstolperne her står ligeledes parvis, selvom forløbet er noget ujævnt i forhold til den oprindelige del af bygningen. Det ser ud som om man nærmest bare har bygget uden om den stump hegn, der ses at gå syd om huset netop her i øst-enden.

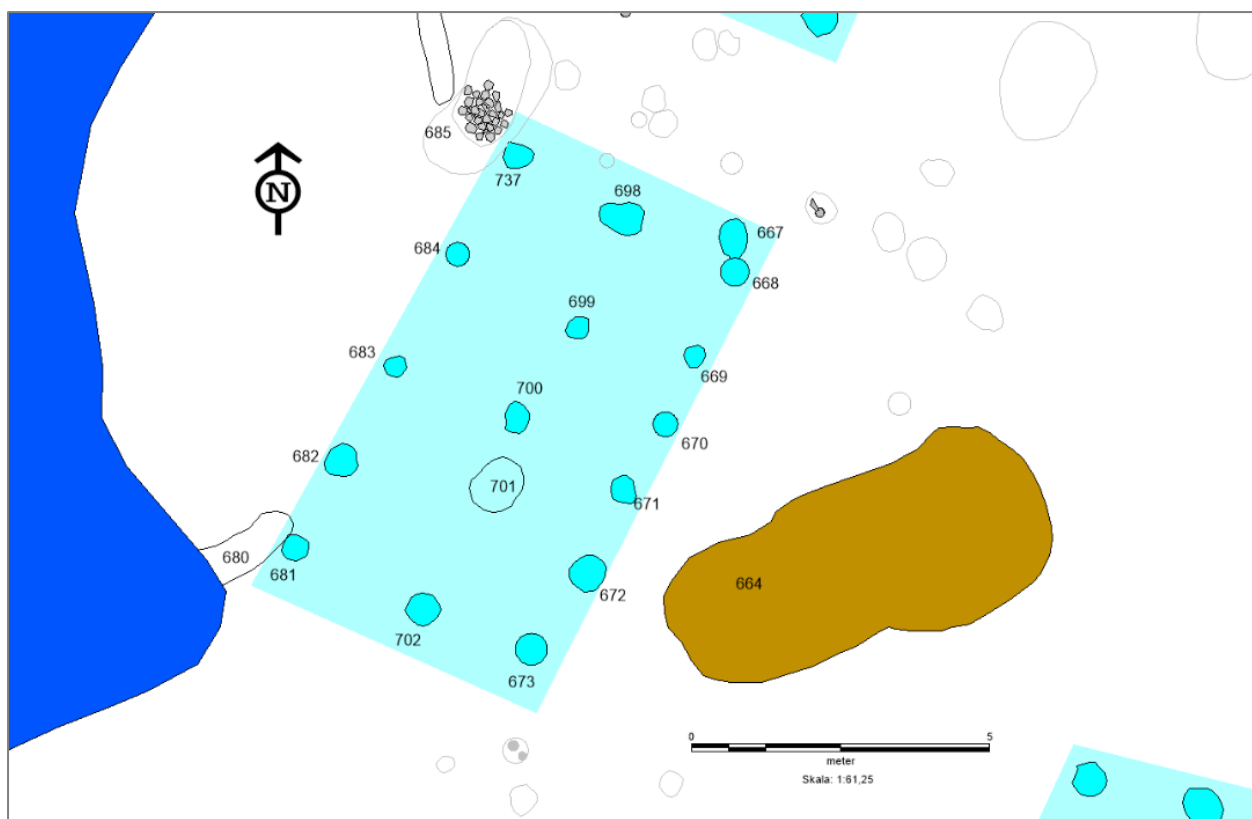
Heller ikke i denne bygning er der indre forhold, som tilskynder en tolkning af funktion. Imidlertid ses gårdens mødding at ligge i forlængelse af længens vestgavl, mellem K5 og K4. Det kan godt antyde, at det nærmere er i denne bygning og ikke i K3, at husdyr har været på stald.

K5: Gårdens anden lange bygning med forlængelse mod øst (markeret med grønt). Eftersom gårdens mødding lå lige uden for hjørnet af denne bygning, ville en funktion som stald være oplagt.

Rekonstruktionsforslag af huset K5. (Tegning: Anders Hagen Mørk, Museum Skanderborg)

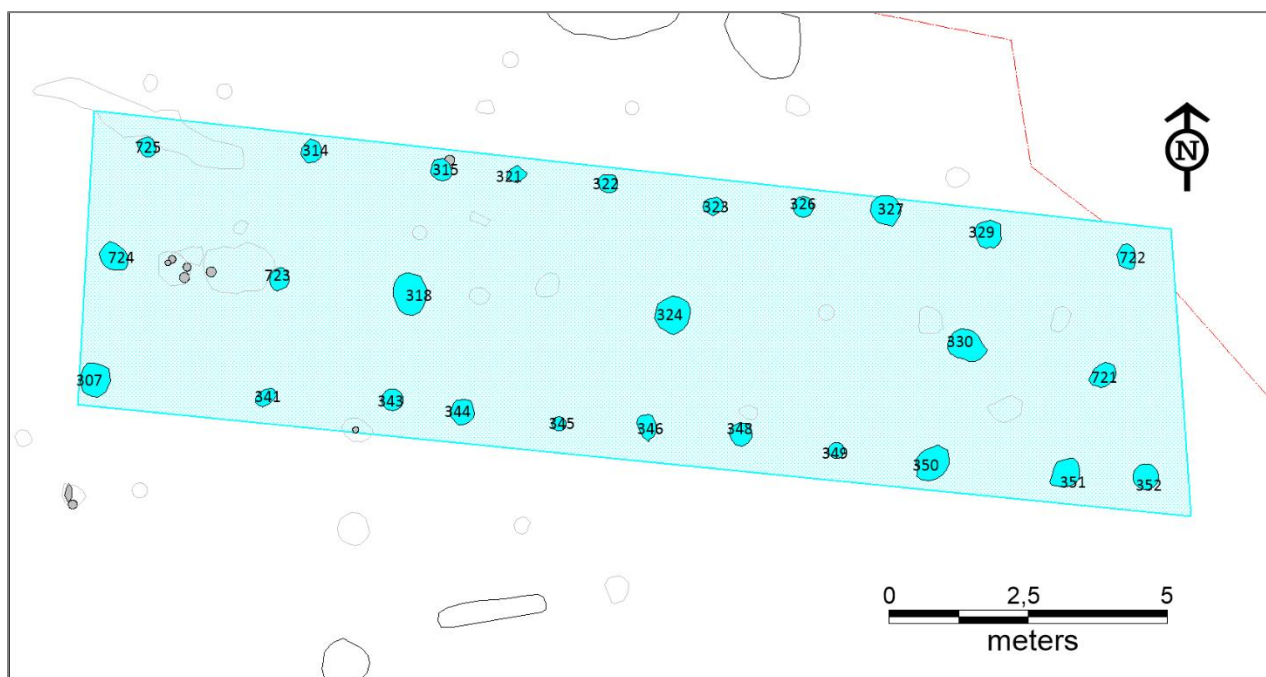

Plantegning over en af de mindre bygninger (K4) der afgrænser gårdspladsen i vest. Den store brune plamage A664, er møddingen. I nederste højre hjørne kan hus K5 skimtes. Formentlig har begge disse bygningers funktion haft glæde af møddingens placering netop her.

De to mindre bygninger, som udgør den vestlige afgrænsning af gårdspladsen, må have været samtidige. K4 har haft fire fag i længden fordelt over 8m. Bredden er 4,75m med to fag. I øst-væggen er der indsat en ekstra væg Stolpe. Det antyder en indgang, hvilket ville være vældigt oplagt ud mod gårdsplads og mødding. Lige bag huset mod vest falder terrænet ned mod en naturlig lavning, og i begge ender af huset ses et aflangt fyldskifte, der går ud fra bygningen. Måske har de udgjort en lille indhegning ned mod lavningen, således at fæet har haft adgang til vand.

Øvrige bygninger

Lige nord for toften har der ligget endnu et to-skibet, bindingsværkshus med rette vægge i form af K1. Bygningen har været omkring 19m lang og 4,7m bredt, med ti fag i længden og to i bredden.

K1: Denne bygning lå uden for tofteskellet, og har således ikke været en del af den centrale gård, men eftersom den har ligget der samtidigt og på den samme lille bakkekam, må der have været en form for tilhørsforhold. Måske har det været aftægts- eller forvalterbolig.

Til venstre pågår udgravningen af K1. Billedet er taget fra husets østgavl. Til højre ses udgravningens eneste glasskår: et grønt stykke rudeglas, der har været tilvirket til montering i vindue. Det blev fundet i en tagbærende stolpe i K2.

Det samme kan være tilfældet med den anden bygning, der lå uden for tofteskellet (K2). Også denne var opført som en bindingsværkskonstruktion; 11m langt og 3,7m bredt.

K2: udgravningen af stolpehullerne til bygningen på toftens østside. Den store, mørke plet i forgrunden er en mødding. Heri blev der gjort en del fund af både gråvare, stjertpote og bygningstegl. I en lille grube under møddingen fremkom en jernkniv, en nagle og seks tænder fra en hund.

Møddingerne

Disse ophobninger af efterladenskaber fra både mennesker og dyr, aske og husholdningsaffald, havde en ganske anden status i fortiden end i nyere historisk tid. I stedet for at henlægge den stinkende mødding til staldens bagside, fik den en central og velbevogtet plads, der direkte afspejler nytteværdien. Der findes tilmed skriftlige vidnesbyrd om tyveri af andres møddings-materiale, så derfor var det for risikabelt at placere den dyrebare hob ude af øje. Møddingerne på Anebjerg sås som et par aflange, ganske lavbundede fyldskifter. Selvom herlighederne har været lagt oven på jorden, har afgravningen af materiale til gødskning af markerne med tiden skabt en hulning under møddingen.

I disse lavbundende møddinger lå langt størstedelen af de fund, der overhovedet blev gjort i udgravningen. Blandt fundene sås en del fragmenter af røde teglsten.

Én mursten havde et poteaftryk efter hund. Under den ene mødding var der en mindre nedgravning, der på det dybeste sted var gravet 30cm ned i undergrunden. I nedgravningen lå en del fund, bl.a. en jernkniv og en jernnagle. Herudover fandtes skår af gråvare og stjertpote samt fragmenter af teglsten.

A664, møddingen i hjørnet mellem K5 og K4, til venstre som den så ud i fladen og til højre ses nogle af fundene herfra bla. Stjertpote med ud- og indvendig glasering, jydepotte og gråvare.

Brønde

Brøndsituationen ser forholdsvis sølle ud for denne gård. Et enkelt anlæg A562 tolkes som en mulig brønd, men der var intet konstruktionsmæssigt heri, som kan forsikre os i den henseende. Den lå velplaceret midt i tofteafgræsningen ud mod det nu drænedede åløb vest for bebyggelsen. I fladen var anlægget tilnærmelsesvis cirkulært og 2m i diameter. Dybden var 1,20m og anlæggets sider kun let skrånende. Ved udgravningen stod der vand i bunden, hvad der kunne forventes af en udgravning i december. De naturlige forhold på stedet opfattes som ret justerede efter dræning af åløbet vest om bebyggelsen. Alternativt må gårdens brønde have været placeret uden for den bebyggede knold. Anlægget var fundtomt bortset fra et fragment af en teglsten.

Udgravningens eneste mulige brønd. Arkæologen er ved at udtage jordprøver til 14-C datering.

Fund og materialer

Kulturlag var der intet bevaret af i udgravningen. Arealet blev afsøgt i flere omgange af en gruppe detektorfører både ved forundersøgelsen og den egentlige udgravning. Bortset fra en enkelt nyere mønt, var de eneste fund seks mindre blyfragmenter. Disse blev først rigtig interessante, da der i et tagbærende stolpehul fremkom et stykke grønt tafel-glas (X204). Stykket måler 4x4cm og er trods en smule glaspest i fin stand. Glasset er forarbejdet til montering i en rude, da to kanter er justeret med et krøseljern. Altså synes der således at have været mindst én blyindfattet rude på gården.

Bortset fra keramik, var bygningstegl det hyppigst påtrufne genstandsmateriale. I stort set samtlige stolper sås nister af rødbrændt tegl, og i både K1, K3 og K5 blev der fundet større fragmenter i de tilhørende stolper. Tegn på at en eller flere af gårdens bygninger har været konstrueret med røde tegl i tavlene mellem bindingsværket. Eftersom det blev fundet i selve stolpesporet, må det stamme fra nedbrydningen af gården, hvor det er endt i stolpesporet efter stolpen var

trukket op. I det store vådområde A369 er der også fundet tagtegl af både munke-
nonne- og vingetegls-typen, så tagkonstruktionerne har ikke kun været stråtag.

Jydepotte og stjertpotteskår var nogle af udgravningens hyppigste fund.

Datering

Det keramiske materials udsagnsværdi i forhold til en snæver datering er ringe. Der er tale om typer, som kendes fra den sene middelalder ind i renæssancen, og det fremkomne bygningstegl var formentlig almindelig udbredt fra reformationen og frem. Fra udgravningens begyndelse var der bevidsthed om bebyggelsens særlige karakter, og indsamling af jordprøver med henblik på 14C-dateringer blev prioriteret meget højt. Der blev udtaget jordprøver af 80 anlæg, og hvad der allerede var indlysende i udgravningen, blev bekræftet af den kursoriske gennemgang; der var forsvindende lidt organisk materiale. Der kunne udføres dateringer på ti prøver, og de dateringer, som stammede fra gårdens bygninger pegede entydigt på en datering i midten af 1600-tallet.

Tolkning og diskussion

Det ser altså ud til, at vi har at gøre med en gård i én fase, hvor samtlige bygninger har stået mere eller mindre samtidigt, med få udbygninger og ingen udskiftninger. Tre gårde er der ganske vist, når man medregner K1 og K2 uden for toftegrænsen, og tre gårde vurderes gerne som nok til en landsby. Her synes der imidlertid ikke at være tale om tre, løsrevne gårdstrukturer. Bebyggelsens tydelige afgrænsning inden for bakken gør, at det virker usandsynligt, at bygningerne ikke har været en del af samme produktionsfællesskab. Det kunne næppe tillades at K1 og K2 blev bygget som helt selvstændige enheder, hvis den

trelængede gård allerede lå på stedet, ligesom det næppe er den trelængede gård, som sidst er opført. Der må have været et arbejdsfællesskab, og baseret på gårdstørrelserne, må den trelængede have været den mest indflydelsesrige.

Således kan den centrale gård have taget sig ud fra østsiden. Til venstre K5, til højre K3 og længst væk K4 og K6. Rekonstruktionstegning udført af Anders Hagen Mørk.

De arkæologiske levn har afsløret mange detaljer om gårdens udseende. Alle bygninger har været opført som bindingsværk. Nogle har haft røde tegl i tavlene, andre har måske været lerklinede og kalkede. Tagkonstruktionen har været røde tegltage og muligvis stråtag på de mindre avlsbygninger. Dertil formodes det, at der har været mindst én bygning med bly-sprossede ruder. Vi er så langt oppe i tid, at det ikke er usandsynligt, at flere bygninger har haft vinduer, men der er ingen sikker datering på, hvornår rudeglas bliver almindeligt på landet. Det var overraskende nok i K2 uden for toften, at rudeglasset blev fundet. Selvom der sikkert kan ske uventede formationsprocesser ved en nedrivning, er sandsynligheden for at glasset stammer fra K2 alligevel større end at det skulle være kommet ovre fra K3 eller K5. Det virker usandsynligt at K2 skulle være den mest fremtrædende gård på stedet, så måske har rudeglas været en forholdsvis almindelig indretning i bøndergårdene på denne tid. I de nyligt udførte udgravninger ved Sdr. Bjert og Vaskilde i Museum Sønderjyllands område, er der fundet masser af rudeglas og blysprosser i husene fra 1500-tallet og frem, så det har formentlig været en forholdsvis gængs indretning.

Samtlige stolper var jordgravede. Den gamle travet om de kongelige forbud mod jordgravede stolper i Nørrejylland, må definitivt fejles af bordet, som noget der skulle være generelt gældende. De skovrige egne omkring Skanderborg har ikke budt på samme udfordringer som de mere tyndt-bevoksede egne af landet. Når valget faktisk faldt på jordgravede stolper, var det sikkert, fordi man havde rigeligt træ og ikke behøvede bekymre sig vældigt om borttrådne stolper. Dertil giver jordgravede stolper en langt mere stabil konstruktion. Når man vurderer det nyligt udgravede, tidssvarende materiale, kan man få det indtryk, at jordgravede stolper ligefrem var at foretrække. Men det kan i lige så høj grad skyldes bevaringen af det arkæologiske materiale, der sjældent er gunstigt overfor konstruktionsdetaljer over undergrundsniveau.

Når 14C-dateringerne bekræfter at K1, K2 og K3 er samtidige, må samtlige bygninger være det. Selve strukturen omkring toften vidner heller ikke om faser, men om en samtidighed. Den massive mangel på vel-udgravede og -daterede gårde fra 1600-tallet gør det meget vanskeligt at vurdere de økonomiske og sociale dimensioner af denne gård. I Museum Skanderborgs eget ansvarsområde er der intet at sammenligne med, og det ser generelt yderst sparsomt ud på landsplan. Gårdens størrelse, antal bygninger og fund af genstandsmateriale, der trods alt synes at præsentere en vis værdi for en bygning på landet, taler for, at det ikke har været vanskeligt at opretholde en rimelig levestandard her. Gården har haft en ret central placering i ejerlavet, og tillige midt i et optimalt ressourceområde. Vi har ikke kendskab til andre, samtidige gårde i nærheden, men hvis Anebjerggårdsvejs forløb går tilbage til 1600-tallet, må der bestemt have ligget andre.

Gårdens endeligt

Manglen på udskiftninger i stolpekonstruktionerne taler for en forholdsvis kort levetid for gården. Hvis der er anvendt det ypperligste egetræ til de jordgravede stolper, vil de maksimalt kunne holde i 50 år, og herude var jorden så leret og vandfyldt, at det slet ikke har kunnet komme på tale. Fundmaterialet tyder heller ikke på, at gården har ligget på stedet i generationer, og det bekræftes af, at fylden i anlæggene var usædvanlig lys og nærmest steril for kulturjord. Der er tydeligvis foregået en meget grundig nedtagning af gården på et tidspunkt, hvor byggematerialerne stadig var gode og genanvendelige, hvilket understreger en kort levetid. Teglfragmenter er efterladt ligesom det ituslåede indbo, men ellers er samtlige bygningsmaterialer omhyggeligt ført bort og minder om en tid, hvor det var materialer og ikke mandetimer, der var dyrebare.

Det kunne være vældigt interessant at vide hvad nedlæggelsen af gården skyldes. Er det foregået som følge af svenskekrigene, der i slutningen af 1650'erne også havde indflydelse i Skanderborg? Der er intet i den omhyggelige nedrivning, der antyder, at man i angst og bæven har forladt stedet over natten, og gården er i hvert fald ikke blevet brændt af, som det sås i vidt omfang i flere tilstødende herreder efter krigen 1657-59.

En anden mulighed er, at gården er nedtaget i kølvandet på enevældens indførelse i 1660, hvor adlens ejendomme overgik til kongen. En adelsgård har det næppe været, men den kan godt have været i adelig besiddelse. En forholdsvis nem flytning var netop en af styrkerne ved bindingsværk, og det har sikkert været mere overkommeligt at flytte en gård, end vi forestiller os. Træ har man øjensynligt ikke haft mangel på med de mange jordgravede stolper, og det er slet ikke utænkeligt, at gårdens primære økonomi har været skovdrift og husdyrhold.

[Fremtidigt arbejde på stedet](#)

Den arkæologiske udgravning er afsluttet, og arealet frigivet til jordarbejde 18. december 2018.

Museum Skanderborg d. 24-01-2020

Louise Søndergaard